

*Алла Євграфова
м. Суми*

**ОГІЄНКО ПРО МОВУ ЯК ВИЯВ ДУХОВНОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

Бог, Людина, Родина, рідна мова, культура, Батьківщина були для І.Огієнка духовними цінностями.

Розглядаючи дохристиянський період духовного життя людини, вчений висловлює думку, що слов'янська міфологія відбиває погляд первісної людини на все, що її оточує, від чого залежить усе її життя і що є сильнішим за неї, – і це природа: ліси, поля, річки, звірі, птахи, дерева, зілля. Давня людина вірила, що все навкруги неї живе: почуває, розуміє, має свої бажання, бореться за своє існування, як усяка жива істота, а тому до природи первісна людина ставилася, як до істоти живої [1, 13]. Тобто первісна людина широкими очима дивилася на своє довкілля, одухотворюючи, оживляючи його, наділяючи його людськими властивостями. Ці три елементи – анімізм (оживлення), анімізм (одухотворення) й антропоморфізм (очоловічення) – становлять основу давнішого дохристиянського вірування. "Все: сонце, зорі, місяць, вогонь, вода, рослини, звірини, каміння, дерева, вітер, зілля й т. ін. – усе це живе, має свою душу, чоловіковидне. Анімістичний світогляд був основою всіх давніх вірувань, глибоко просяк у нашу мову, в якій позостався аж до сьогодні. Ми говоримо: сонце сходить, заходить, сідає, ударив грім, буря вис, вітер свище, несе його, небесне світило і сотні інших – усе це вирази анімістичного світогляду, хоча ми тепер не віримо в їхній реальний зміст, а сприймаємо тільки як свій словарний фразеологічний трафарет" [1, 14].

Звичайно, для первісної людини ці вирази були пов'язані з її віруваннями, більше того – постали з них. Анімізм і антропоморфізм – це основні риси дохристиянського вірування: все навкруги живе, як і люди, все народжується й помирає. Риси ці пережили довгі століття і живі в нас іще й тепер у наших піснях, казках, загадках, приказках, у мові. У народних творах небесні світила, дерева, рослини, квіти, річки, звірі, каміння, вітри і т. ін. – усе було живе й очоловічене, і дохристиянській людині це не була проста метафора, як це сприймаємо тепер, – це була для неї релігійна правда. Відомі нам численні приклади персоніфікації у фольклорі відтворюють анімістичний світогляд безіменних авторів – природа жива, горю

людини співчувають і квіти, і дерева, і птахи, і людина тут говорить з природою, як із живою істотою. Природа живе в повному контакті з людиною. Найрізноманітніші уособлення її одухотворення широко відомі в нашій (та й світовій) поетичній мові, – тут уся природа жива, і в цілому світі ще й тепер це вважається найвищим поетичним стилем. Звідки це постало? – задає питання І.Огієнко. І відповідає: "Безумовно, це йде з дохристиянських часів, чого доказом служить "Слово о полку Ігореві" 1187-го року, написане таким власне стилем. І цікаво, що всім такий стиль подобається, і всі його добре розуміють і відчувають серцем, як сон літньої ночі..." [1, 15].

Найвідоміші образи української міфології, про які пише І.Огієнко, та відтворення уявлення про світобудову у давнині майже у всіх народів схожі. Універсальних версій походження космосу було кілька, і всі вони так чи інакше формували світогляд людей, керували їхнім духовним життям і побутом. Згодом вони утворили архетипи мислення й відобразилися в народній поезії. Давня людина жила в єдності зі всесвітом, природою. Загалом у міфології різних народів перевагу надано нерукотворному будуванню світу. Такими надприродними властивостями наділяли стихії – вогонь, воду, місяць, вітер – і сакральні предмети. Загалом, у первісному мисленні кожне явище мало два значення, два плани: сакральне і профанне (звичайне, буденне) [5, 21].

І.Огієнко, будучи людиною світською і в той же час обіймаючи високу посаду релігійного діяча, висловлює свої думки про первісну віру, яка була "практичною, домовою, господарською, необхідною людині на кожному кроці", при цьому культ природи "стояв в основі первісного релігійного світогляду, а релігія була одухотворенням усього довкілля" [1, 13]. Давні вірування були для людини її філософською системою і давали їй можливість розуміти довкільний світ, бо ці вірування відповідали на всі запити його духу.

Для первісної людини сонце було головним двигуном і джерелом усього життя на землі, – воно давало тепло й світло, а без сонця на землю приходять ніч та зима, а з ними й смерть. Людина й природа всім своїм життям залежить від сонця, – без нього нема на землі життя. Сонце з найдавнішого часу обожнюється в усіх народів, пізніше перетворюється в окремого бога. В українських стародавніх пам'ятках сонце називається Дажьбог, Сварог, Господин, Господь. Сонце в народі святе, праведне. Так само й зорі – святі, праведні, віконця до неба, людські душі, Янголи. Підсумовуючи, І.Огієнко пише: "Усі небесні світила – це одна родина: сонце – жінка, місяць – чоловік, молодий, а зорі – то дітки, як то співається в наших колядках" [1, 25].

Сакральний план кожного явища утворив своєрідну мову знаків, заковану в духовній культурі кожного етносу. Вона є ключем до пізнання характеру народу, історії її становлення й розвитку. Розглядаючи знамення чи явища (дива) на небі, небесні світила, І.Огієнко відтворює цілу систему символів українського

народу: місяць – це нічне Боже око, денниця – зоря вчорова, білий кінь – емблема сонця, що біжить по Небу; яйце – джерело зародження, як і сонце, воно з глибокої давнини стало емблемою сонця й шанувалося; захід став недобрим місцем, місцем вічної темряви й адом; схід – це блаженна сторона, де вічна весна, вічне світло й тепло; блискавка – це небесний вогонь, що його посилає Бог чи то на кару людям, чи на відігнання злих сил; грім, посланець Неба й вогню, має цілющу силу, слов'яни удар грому вважали за Суд Божий; хмари вважаються джерелом плодючої сили. Українська символіка є національно специфічною, до таких етнотопімізмів відноситься й вода, яка обожнювалась як сонцева сестра. У слов'ян широко відоме було водопоклонство, вода очищує людину від гріхів, жива вода – це вода джерельна, вона особливо цілюща. Вода буває жива й мертва, цілюща й безсила. Вода Свята, чиста, має велику цілющу силу, допомагає в хворобах, має магічну силу та ін.

Отже, сама жива народна українська мова вироблялася під великим впливом дохристиянських вірувань.

Обстоючи ідею про багатівкову своєрідну оригінальну культуру українського народу, який має в минулому свою історію, своє життя, свою віру та християнську релігію, І.Огієнко свідчить, що наша мова теж має свою довгу історію, "це є справжня мова, а коли єсть окрема мова, то єсть і окремий народ" [4, 4]. Розглядаючи проблеми сутності мови, мови і мислення, І.Огієнко виступає послідовником О. Потебні, який визначає мову як роботу духу, що становить її суттєву ознаку, та В. Гумбольдта, головна теза якого пов'язана з ідеєю, що характер народу і особливості його мови разом і у взаємній згоді впливають із глибини духу. З тим, що зв'язок мови з духом безперечний, погоджується й І.Огієнко, який зокрема пише: "В самій мові нашій одбився дух нашого народу, по корнях слів можна довідуватись і про культуру нашу" [4, 22]. Вчений пишається своєю мовою: "А наша мова українська, чарівна наша мова, всім світом вже признана за одну з найзвучніших, наймелодійних мов. Серед слав'янських (зберігаємо орфографію оригіналу. – А.Є.) мов наша мова найбагатша на лексику, найвиразніша на синтактику. Синоніміка нашої мови найбагатша, і ми маємо деколи на один вираз десятки слів; от, скажемо, на вираз говорити ми маємо: говорити, казати, балакати, мовити, гомоніти, гурорити, повідати, торочити, точити, базікати, цвенькати, бубоніти, лепетати, жебоніти, верзти, плести, геротати, бормотати – і кожне слово має свій власний одтінок... Наша мова донесла чистими силу старовини, і тому без знання нашої мови нема знання мов слов'янських" [4, 22-23].

Для І.Огієнка "мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного... Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара

й нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона втворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я... І поки живе мова – житиме й народ... Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом” [4, 239-240].

Саме з усвідомлення значення мова як ”душа нації”, ”серця народу”, ”головного двигуна української культури”, ”найміцнішої підвалини соборності його племен і розвою сил нації” і сформувалася в І.Огієнка потреба ”ставити її на перше почесне місце серед головних наших питань”. Тому й посідають дослідження з питань розвитку української мови, культури в цілому найвагоміше місце.

Сьогодні, коли питання про походження української мови залишається відкритим, думки І.Огієнка, вченого незаангажованого, є особливо цінними. Ніщо інше, як щире прагнення піднести міжнародний престиж української мови, з умотивуванням основних наукових положень ствердити її окремішність, самобутність, відмести псевдонауковість поглядів деяких учених на українську мову як на чесь ”наріччя”, показати в історичному розрізі той воїстину тернистий шлях, яким пройшла ця мова, доки набула сучасної форми, спонукає І.Огієнка взятися за серйозне дослідження – ”Історію української літературної мови” (вийшла друком у Вінніпезі 1950 р.). Багатьма науковими доказами автор підтвердив тут, що українська літературна мова народилася ще в глибоку давнину, задовго до офіційного прийняття християнства [2, 20].

В ”Історії української літературної мови” він висловився чітко й однозначно: ”Спільної ”руської” мови ніколи не було. Говорити про єдність давніх східних племен північних і південних не маємо жодних наукових підстав, – такої єдності ніколи не було, й ніколи не було якоїсь однієї спільної руської мови на сході слов’янства” [3, 62]. Багато російських учених твердили, ніби українська мова – це тільки наріччя мови російської. Це чисто суб’єктивні політичні твердження, на науці не оперті (3, 66).

І.Огієнко належав до людей із глибинним усвідомленням національних коренів, із генетичним українським світоглядом й українським світомисленням, тому він у своїх працях залишив цікаві спостереження про зв’язок мови й культури, мови й віри, мови й релігії. Вчений називає ”чудом над чудами” той факт, коли після проголошення самостійності України 22 січня 1918 р. українська мова стала мовою державною й соборною [3, 189]. Другим ”чудом над чудами” виявилось, що українська мова здатна до державного життя [3, 191].

І.Огієнкові належить розробка ідеології рідної мови, у 1935 р. він видає вже окремий розроблений курс ”Наука про рідномовні обов’язки”. У передмові до цієї книжки читаємо: ”Рідна мова – це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ. У житті кожного народу, а особливо недержавного, рідна мова відіграє найголовнішу роль: рідна мова – то сила куль-

тури, а культура – сила народу” [3, 196]. У рідномовному катехізисі “десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина” [3, 1112]. Подаємо деякі з них: 1. Мова – то серце народу: гине мова – гине й народ. 3. Літературна мова – то головний двигун розвитку культури народу, то найміцніша основа її. 5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією. 8. Стан розвою літературної мови – то ступінь культури розвою народу. Таких чітко сформульованих національних пріоритетів у культурологічному плані при вирішенні загальнодержавних проблем явно не вистачає деяким сучасним політикам, які не ставлять себе поважливо до всього українського. На цьому тлі голос І.Огієнка, як ніколи, допомагає усвідомлювати як одну з головних перешкод на шляху оновлення суспільства відсутність світоглядної домінанти, дефіцит духовної культури. І.Огієнко розумів, що мова є моральнодуховним здобутком рідного народу, відображає його духовні цінності та національні традиції. Відродження української культури, мови зуміє повернути втрачені духовнокультурологічні скарби України і тим самим “відродити занапащені душі, а недовіркам вернути національну честь і гідність”.

Література

1. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: АТ “Обереги”, 1991. – 424 с.
2. Огієнко І.І. Історія українського друкарства. – К.: Либідь, 1994. – 446 с.
3. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1995. – 284 с.
4. Огієнко І. Українська культура. – К.: Вид-во Книгарні Є.Череповського, 1918. – 272 с.
5. 100 найвідоміших образів української міфології / За заг. ред. Олени Таланчук. – К.: Книжковий дім “Орфей”. – 439 с.

Анотація

У статті подаються мовознавчі погляди вченого на фоні його світоглядної домінанти – мова є моральнодуховним здобутком рідного народу, відображає його духовні цінності та національні традиції.

Yevgrafova A. A. Ogiyenko on the problem of Language as a means of conveying spirituality of the Ukrainian people.

The article tells us of the linguistic views of the scientist on the background of his worldview dominant: Language is moral spiritual achievement of the native speakers. It reflects their spiritual values and national traditions.